

XIX əsrdə Azərbaycan qadınlarının təhsil hüququna dair

XIX əsrin 80-90-cı illərində Azərbaycanın müxtəlif əyalət və qəza mərkəzlərində, həmçinin, bəzi iri kəndlərdə birsinifli və ikisinifli ibtidai məktəblər açılmağa başlamışdı. Bu məktəblər iki tipə bölünürdü. Bəziləri qızlar üçün açılmış ayrıca qız məktəbləri idi. Bəziləri isə qarışıq məktəblər hesab olunurdu. Burada oğlanlar və qızlar birlikdə oxuyurdular, həm də belə məktəblərin milli tərkibi müxtəlif idi. Şəhər, kənd idarələri və icmaları tərəfindən saxlanılan bu məktəblərdə təlim rus dilində aparılırdı.

1883-cü il oktyabrın 17-də Qarğabazarda açılan birsinifli məktəbdə 43 oğlan və 3 qız təhsil alırdı. Onlardan 33 nəfəri azərbaycanlı, 10 nəfəri erməni oğlanı olub, qızlar isə azərbaycanlı idilər. İctimai mənşə etibarilə 31 nəfər kəndli, 12 nəfəri zadəgan uşağı idi. Məktəbin cəmi iki müəllimi vardı. Onun da biri şəriət müəllimi idi.

Bu tip qarışıq məktəblər Qazax, Zəngəzur, Nuxa (Şəki) və başqa qəzalarda da açılmışdı. Xaçmazda və Ağdərədə də belə məktəblər açılması nəzərdə tutulurdu.

Dövlət hesabına 1892-ci ildə Gəncədə dəmiryol stansiyasında ikisinifli qarışıq məktəb açıldı. Məktəb üçün xüsusi bina tikilmişdi. 1895-ci ildə burada 117 nəfər şagird təhsil alırdı. 76 nəfəri oğlan, 41 nəfəri qız idi. Burada rus, azərbaycanlı, gürcü, erməni, yunan, alman, polyak və yəhudi uşaqları oxuyurdular. Qızların cəmi

5 nəfəri azərbaycanlı idi. 1894-cü ildə kənddə yalnız dəmiryolçuların uşaqları qəbul olunurdu. Bundan sonra məktəbdə mənşəyindən və milliyətindən asılı olmayaraq, bütün silik nüməyəndələrinin uşaqları təhsil ala bilirdilər. Təhsil haqqı 12 manatdan 30 manatadək müəyyən edilmişdi.

90-cı illərdə Bakıda 4 ikisinifli məktəb vardı ki, burada təhsil alan oğlanların sayı 188, qızların sayı 86 idi. Həmin illərdə Naxçıvan qəzasında cəmi bir ikisinifli qız məktəbi vardı.

1872-ci il iyun ayının 1-də Zaqatalada dövlət hesabına birsinifli şəhər ibtidai qız məktəbi yaradıldı. Aşağı dərəcəli olan bu təhsil ocağı dörd bölmədən ibarət idi. Məktəbdə ildə 60-70 şagird oxuyurdu. Müxtəlif silklərin və millətlərin qızları oxuyan bu məktəbdə təhsil rus dilində aparılırdı. Məktəbin xüsusi binası vardı. Məktəb 7.600 manat ehtiyat kapitalın faizi, şəhər idarəsinin ildə verdiyi 350 manat və qızlardan ildə alınan 10 manat təhsil haqqı hesabına yaşayırdı.

Zaqatala ibtidai qız məktəbi XX əsrin əvvəllərindəki fəaliyyət göstərmişdir. Keçən əsrin axırlarında burada artıq 80 nəfər qız təhsil alırdı.

Şəhər ictimaiyyəti əsrin axırlarında həmin təhsil ocağını Marinskaya tipli qız məktəbinə çevirmək istədi. Amma bu arzu 1904-cü ildə kəçiz üzərində qaldı.

Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin inkişafında görkəmli yer tutan Şuşa ibtidai qız məktəbi hələ keçən əsrin ortasında yaranmışdı.

S.Gəncəli yazır: "Çar hökuməti Azərbaycandakı köçürmə rusla-

rın cəmi bir neçə il ərzində saldıqları kəndlərdə məktəb açılmasına izacə verdiyi halda, azərbaycanlıların yaşadığı elə qədim kəndlər və şəhərlər vardı ki, orada bir dəne də olsun dünyəvi təhsil verən təlim-tərbiyə ocağı yox idi. Bu cəhətdən Lənkəran qəzası çox səciyyəvi idi. Keçən əsrin axırlarına yaxın Şamaxı, Lənkəran və Cavad qəzalarında rus kəndlərinin əksəriyyətində ibtidai məktəblər vardı.

Başqa bir fakt da bu təzadı qüvvələndirir. Azərbaycanda ermənilərin, almanların, yəhudilərin də məktəbləri olduğu halda, əsas yerli əhali olan Azərbaycan türklərinin təhsil ocaqları ya yox idi, ya da yeni-yeni meydana gəlirdi. Fikrimizi bir daha əsaslandırmaq üçün Yelizavetpol (Gəncə) yaxınlığındakı Mirzəməmmədova Səkinə, Mirzəməmmədova Mincə, əlavə olaraq, sizin nəzərinizə çatdırmaq üçün bildirim ki, adlarını çəkdiyim qızlardan ibarət xüsusi hazırlıq qrupu düzəldib onlarla özüm məşğul oluram."

Nəhrəm şərətində qızların məktəbə cəlb edilməsi böyük cəsarət idi. Cəlil Məmmədquluzadə kənd camaatının əhval-ruhiyyəsinə sakit etmək, onların bu necib işə mane olmaları üçün əvvəlcə öz banisi Səkinəni, məktəbin fəxri nəzarətçisi Adıgözəlovun və şəriət müəllimi Qaziyevin qızlarını məktəbə cəlb etdi. Xalq məktəbləri direktorluğu özünün 1893-cü il 2 fevral tarixli 172 nömrəli məktubunda bu təşəbbüsə qiymət verərək yazırdı: "Sizə etibar edilmiş məktəbdə 8 nəfər qızın təhsilə cəlb edilməsinə görə mərhəmətli cənab müsəlman qızları arasında savadın yayılması üçün göstərdiyiniz qayğıya əsasən, sizə səmi-

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

mi təşəkkür etməyi özüm üçün borc bilərəm".

Oğlan məktəbi yanında qızlar üçün ayrıca sinfin açılması cəsarət idi. Belə bir cəsarəti 1894-cü ildə Şəkiddə görkəmli maarifçi Məhəmməd Əmin Şeyxzadə etmiş, dərslər dediyi "Darü-süeda" məktəbinin nəzərində qızlar üçün ayrıca sinif açmışdı. Burada yeni üsulla dərsi Şeyxzadənin qızı Şəfiqə Şeyxzadə deyirdi.

Rəşidbəy Əfəndiyevin bacısı oğlu, görkəmli pedaqoq Əhməd Nəbiyev xatirələr dəftərində bu məktəb haqqında yazır ki, qız məktəbi oğlan məktəbinin bir guşəsində idi. Burada kiçik yaşlı qızlar oxuduğu üçün oğlanlar da qəbul olunurdular. Məktəbin üçüncü şöbəsini bitirən oğlanları "Üsul-səvtiyə" məktəbinə kiçik dağ kəndlərindəki ibtidai məktəblərin sayını bildiren cədvəli burada göstərmək yerinə düşərdi.

Quba, Şamaxı, Bakı və Şuşa qəzalarında mövcud olan bu tip məktəblərə də aid belə cədvəllər tərtib etmək olar. 1890-cı ildə Hadrud kimi kiçik kənddə 50 nəfər şagirdin oxuduğu birsinifli qız məktəbinin yaradıldığı halda, Qarabağın mərkəzi Şuşada azərbaycanlı qızlar üçün rəsmi ibtidai qız məktəbi açılmamışdı. Bunun bir günahı cəhəlt basmış müsəlman adət və yaşayış tərzində idisə, əsas günahı çarizmin şovinist siyasətində idi.

Lakin öz xalqını sevən, onun tərəqqisinə çalışan maarifpərvər adamlar, nəyin bahasına olursa olsun, məktəblər açmağa, qonşu-

lardan geri qalmamağa səy edirdilər. Onlar öz xərclərilə öz kiçik evlərində savad məktəbləri açır, valideynlərin verdikləri cüzi təhsil haqqı ilə dolanırdılar.

Xüsusi evlərdə, məscidlərin nəzdində, oğlan məktəblərinin yanında təşkil edilən kiçik qız məktəbləri haqqında tarixi və yazılı mənbələr çox səthi məlumat saxlamışdır. Qafqaz Təhsil Dairəsinin və Rusiya Maarif Nazirliyinin tabeliyində olmayan bu cür milli məktəblər rəsmi idarələrin dəftərxanasında qeyd olmurdu. Yalnız hesabatlar zamanı belə məktəblərin miqdarı göstərilirdi.

1893-1895-ci illərdə Rusiya İqtisadi Cəmiyyəti Statistika Komissiyası 1896-cı ildə Nijniqorodda açılacaq Ümumrusiya Sərgisi üçün ölkənin hər yerində məktəblərin vəziyyəti haqqında məlumat toplayırdı. Əldə edilən statistik məlumatlardan bəlli olur ki, tək Şuşada 6 ikinci dərəcəli xüsusi məktəb, 12 mədrəsə və 14 mollaxana vardı. Şuşa qəzasında isə 5 müsəlman savad məktəbi mövcud idi. Ancaq bu milli məktəblər haqqında heç bir məlumat verilmir.

Həmin illərdə "Kaspi" qəzeti yazırdı ki, Bakı Quberniyasında 204 mollaxana vardı. Bu quberniyada bütün tədris müəssisələrinin 70 faizini təşkil edirdi. Həmin müsəlman təhsil ocaqlarında 3795 şagird oxuyurdu.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru